

Het gebruik van het Brugse dialoogpartikel *dè* (/dæ/)

Bert Cappelle

PUBLICATIEDATUM 13 MEI 2003

ARTIKELNUMMER 03.01

SAMENVATTING

Deze studie vormt een volledige beschrijving van het dialoogpartikel *dè* in het Brugse dialect (zoals in *Zie je do weeëre dè?* ‘Ah, ben je daar weer!’). De tekst biedt eerst een kritisch overzicht van bestaande traditionele lexicografische alsook meer formele linguïstische pogingen om de interpretatie van dit discourspartikel te analyseren. Daarna wordt een nieuwe, voornamelijk corpusgebaseerde beschrijving gegeven van de plaatsing, de syntactische distributie, de interpretatie en de gebruiksbeperkingen van *dè*. De onveranderlijke betekenisbijdrage van *dè* is eerder gering: *dè* duidt aan dat de spreker wil reageren op iets wat net gezegd werd of op iets wat in de spreek situatie waarneembaar is. Een aspect van “verrassing”, dat vaak als een inherente betekeniscomponent van *dè* naar voren wordt geschoven, blijkt niet altijd aanwezig te zijn, hoewel *dè*-uitingen in de regel wel wijzen op een verhoogde emotionaliteit bij de spreker. Bovendien is het niet altijd zo dat een vraagwoordvraag met *dè* de hoorder ervan ontslaat een specifieke waarde toe te kennen aan de “X” waarvoor het vraagwoord staat. Er wordt van de hoorder een zekere hoeveelheid op gezond verstand gebaseerd redeneerwerk vereist, wil hij de vraagwoordvraag met *dè* op een welwillende wijze kunnen beantwoorden. Ik pleit voor de noodzaak om bij de analyse van het partikel *dè* het zinstype waarin het voorkomt (bijvoorbeeld *ja/nee*-vragen, mededelende zinnen, enz.) mee in beschouwing te nemen. Ook al hebben twee willekeurige zinstypes met *dè* altijd wel één of meerdere kenmerken gemeen, toch zijn er per zinstype nog bijzondere mogelijkheden of beperkingen die een expliciete vermelding vergen.

SUMMARY

This study exhaustively describes the usage of the dialogic particle dè in the Bruges dialect (as in Zie je do weeëre dè? 'Oh, here you are again!'). The text first presents a critical survey of previous traditional lexicographic descriptions and more formal linguistic attempts at analysing the interpretation of this discourse particle. It then provides a new, mainly corpus-based description of the placement, the syntactic distribution, the interpretation, and the constraints on the use of dè. The invariable semantic contribution of dè is rather scant: dè indicates that the speaker wants to react to something just said or to something perceptible in the speech situation. Though utterances with dè typically betray the speaker's heightened emotionality, it appears that a sense of surprise, which is usually claimed to be an inherent part of its semantics, is not always present. Moreover, it is not always the case that a wh-question with dè exempts the hearer from providing a specific value for the "X" represented by the wh-word. Knowing how to reply co-operatively to a wh-question with dè requires some amount of common sense reasoning on the part of the hearer. I argue for the necessity to describe dè with reference to the sentence types in which it can occur (e.g. yes/no-questions, statements, etc.). Although any given two types with dè share one or more properties, for each type there are special possibilities or restrictions that need stating explicitly.

1. EERSTE KENNISMAKING

In het West-Vlaams komt op het einde van zinnen, meestal vraagzinnen, soms een intrigerend discours-partikel voor, geïllustreerd in (1). Het partikel is in de Nederlandse glosse aangeduid met *Prt.*^{1,2}

(1)

- a. [Aangesprokene geeuwt] – Zie je moe *dè?* ('Ben je moe *Prt?*')
- b. Je go te loate zien. – Oe loat is 't ol *dè?* ('Je zult te laat komen. – Hoe laat is het wel al *Prt?*')
- c. Is je wèrk ol gedoan *dè?* ('Zo, ben je al klaar met je werk *Prt?*') (Isselée 1950: 83; spelling aangepast)³
- d. [Aangesprokene heeft een schaaftwonde in het gezicht] – Zie je gevollen *tè?* ('Ben je gevallen *Prt?*')⁴
- e. Zèg, van woar kom je *dè?* Je zie gie van olieër nie zeejkere? ('Zeg, waar kom je vandaan *Prt?* Jij bent niet van deze streek zeker?') (Isselée 1950:83)
- f. [Baziel zit met een lang gezicht aan de bar z'n dagelijkse Duvels te drinken. Hector zegt:] "Wa schilt er *da?* Eije problemen met Flavie

---

¹ Ik wens de volgende mensen te bedanken voor hun commentaar op eerdere en inmiddels soms sterk afwijkende versies van deze tekst: Gaby Cappelle, Renaat Declerck (KU Leuven), Ad Foolen (KU Nijmegen), Susan Reed (KU Leuven), Martine Robbeets (Universiteit Leiden), Ton van der Wouden (RU Groningen) en Jean-Christophe Verstraete (KU Leuven). Ook de redactie en een van de anonieme reviewers voor dit tijdschrift hebben sterk bijgedragen tot een verbeterd eindresultaat. Verder dank ik Frans Debrabandere en Magda Devos (RU Gent), die mij feedback hebben gegeven op een manuscript over de herkomst van *dè*.

De huidige tekst is deels gebaseerd op een lezing, "The meaning of the particle *dè* in West-Flemish. A reply to Haegeman", gegeven op een internationaal congres over partikels, Brussel, 8 en 9 december 2000. Dit congres werd georganiseerd onder auspiciën van de Belgische Kring voor Linguïstiek en het Vlaams-Nederlands Comité, dit is het Belgisch en het Nederlands fonds voor wetenschappelijk onderzoek (FWO/NWO). Mijn dank gaat ook uit naar Scott Schwenter (Ohio State University), voor zijn interessante vragen na deze lezing.

² 'Partikel' is een voortheoretische term die wordt gebruikt voor een grote waaier van woordjes die niet gemakkelijk onder te brengen zijn bij de traditioneel erkende grammaticale categorieën. Partikels zijn onverbuigbare en onvervoegbare grammaticale (eerder dan lexicale) elementjes zoals *wel*, *niet* en *te*. De term wordt evenwel soms gebruikt om voorzetsels zonder voorwerp aan te duiden, zoals we die aantreffen in scheidbaar samengestelde werkwoorden (bijvoorbeeld *op* in *opbellen*).

³ Voor de Brugse voorbeelden in deze studie houd ik zoveel mogelijk de spelling aan die gehanteerd wordt in een het *Brugs Woordenboek*. In het vervolg zal dan ook niet meer expliciet worden vermeld dat een aangepaste spelling is gebruikt. Deze woordenboekspelling staat dicht bij de uitspraak maar maakt geen gebruik van fonetische tekens. In Cappelle (2001) werden de gebruikte lettertekens voor de lemma's in het woordenboek gelinkt met hun pendant in het internationaal fonetisch alfabet, maar jammer genoeg zijn deze fonetische tekens er niet goed afgedrukt.

⁴ Voor dit onderzoek opgetekend door Bart Bernaert, Brugge.

misschien?” (‘Wat scheelt er Prt? Heb je problemen met Flavie [= Baziels echtgenote] misschien?’)⁵

Zoals uit de voorbeelden blijkt, kan *dè* zowel bij *ja/nee*-vragen als bij vraagwoordvragen gebruikt worden. Voorts kan er vastgesteld worden dat er enige (hoofdzakelijk regionaal bepaalde) uitspraakvariatie is, zowel bij de medeklinker, die als [d] of [t] wordt gerealiseerd, als bij de klinker: naast een open (“vette”) *e* ([æ]) en een open achterin geproduceerde *a* ([a]) zijn er ook varianten met een open *i* ([ɛ]) of een doffe *e* ([ə]). In deze studie beschrijf ik in hoofdzaak de Brugse variant, die gewoonlijk als [dæ] klinkt, hoewel [tæ] ook wel voorkomt, blijkens (1d).⁶ Conform de spelling die gehanteerd werd in het *Brugs Woordenboek* (2001), geef ik deze vorm weer als *dè*. Wat het gebruik betreft, tenslotte, kan men uit de voorbeelden al afleiden dat een vraag met *dè* een reactie lijkt te vormen op iets wat zich in de spreek situatie voordoet en bij de vrager als ongewoon of onverwacht overkomt. Het partikel *dè* is dan bedoeld om bij de aangesprokene een onmiddellijk antwoord uit te lokken—vandaar de specifiekere term *dialogpartikel*.

Overigens wil ik hier opmerken dat het partikel *dè*, hoewel hier bestudeerd als een specifiek West-Vlaams partikel, qua functie sterk lijkt op zinsfinaal *dan*, zoals dit voorkomt in de spreektaal van het algemeen Nederlands (bijvoorbeeld *Had je dat nog niet gemerkt dan?* of *Hoezo, waar ga je heen dan?*). Volgens Ton van der Wouden (persoonlijke communicatie) is dit gebruik van *dan* zeer sterk in een aantal dialecten van grote steden in Holland, en misschien wel het sterkst in Leiden.⁷ Dit kan verband houden met de grote uitstroom van Vlamingen naar Holland op het einde van de zestiende eeuw. Vooral in Leiden ontstond er een grote minderheid—op den duur zelfs een meerderheid!—van gevluchte Vlamingen (zie Briels 1978; Wortel 1999).

Hoe dit ook zij, het opzet en de methode van deze studie zijn niet in de eerste plaats die van de vergelijkende dialectologie of van de historische taalkunde. Wat ik beoog is een zo

---

⁵ http://www.humor.yucom.be/nieuwe_pagina_33.htm, bezocht op 21 april 2002. Dit voorbeeld is afkomstig uit het dialect ten noordwesten van Brugge.

⁶ Voor zover ik heb kunnen nagaan lijkt [dæ] algemeen te zijn in Brugge en komt [tæ] voornamelijk in de Westhoek voor. De variant met een *a*, zo lijkt mij, is eigen aan het West-Vlaams uit de polders, terwijl de open *i* volgens mij in het Roeselaarse wordt gehoord. De doffe *e*, tenslotte, is typisch Kortrijks.

⁷ Een anonieme reviewer van deze tekst heeft echter niet de indruk dat dit gebruik in Leiden sterker is dan in het Zuid-Hollandse dialect dat hij of zij spreekt.

nauwkeurig mogelijke synchrone beschrijving te geven van het West-Vlaamse partikel *dè*, en met name zoals het in het Brugs wordt gebruikt.⁸ Vooraleer ik zo'n descriptieve analyse presenteer wil ik eerst de bestaande literatuur over *dè* overlopen.

2. BESTAANDE LITERATUUR

2.1. Woordenboeken

2.1.1. De Bo's *Westvlaamsch Idioticon*

De Bo (1892) voorziet twee aparte ingangen voor het hier bestudeerde partikel: er is het lemma 'DE, DÈ' en er is het lemma 'TE, TÈ'. Bij deze laatste ingang schrijft De Bo: 'Hetzelfde als Dè in den zin van *dan*, fr. *donc*. (...)' Daarnaast lezen we nog bij de ingang 'DAN': 'Dit woord hoort men niet in de volksspraak, waar het vervangen wordt (...) door *dè* in den zin van 't fr. *donc*, *dà*, om zijne verwondering uit te drukken, of om meer kracht te geven aan eene vraag of aan een bevel. (...)'. Het element 'verwondering' stemt overeen met onze beschrijving hierboven, namelijk dat iets in de spreesituatie 'ongewoon of onverwacht' is. Minder bevredigend is De Bo's beroep op 'meer kracht', wat ons niet veel bijbrengt over de specifieke nuance van het partikel.⁹

Het merendeel van de voorbeelden die De Bo op deze drie plaatsen geeft (bijeengebracht in 2), zijn mits kleine aanpassingen nog goed mogelijk in het West-Vlaams van nu, maar sommige van zijn voorbeelden klinken hoe dan ook vreemd. Zo is de woordvolgorde in het huidige West-Vlaams iets strikter geworden (zie 3.1).

(2)

- a. Is hij nog niet dood *dè*?
- b. Wat schilt er *dè*?
- c. Gaat gij niet mede *dè*?

---

⁸ De oordelen over grammaticaliteit die in deze studie worden gegeven weerspiegelen hoofdzakelijk mijn eigen idiolect. Ik ben mij ervan bewust dat, zelfs onder Bruggelingen, meningsverschillen kunnen bestaan rond de aanvaardbaarheid van bepaalde zinnen, maar die zullen niet van die aard zijn dat de belangrijkste ideeën van deze tekst erdoor ondergraven worden.

⁹ Zie ook Goddard (1998:166): "It is particularly unhelpful to hear that a discourse particle conveys 'emphasis'".

- d. Ga-je niet meê tè?
- e. Hebt gij hem dat geheim doen kennen te?
- f. Gelooft hij dè dat ik dwaas ben?
- g. Wordt gij onnozel dè?
- h. Zijn zij onnoozel tè?
- i. Wat doet gij dè?
- j. Waar loopt hij te?
- k. Welhoe dè, durft hij zoo iets zeggen?
- l. Zoo dè, 't is waar 't geen gij mij gezeid hebt?
- m. Antwoord dè
- n. Maar zeg ons dè hoe gij daar geraakt zijt
- o. Kom dè / Kom tè
- p. Toe dè, begin eens te vertrekken
- q. Toe dè, ga voort

Interessant is dat De Bo niet enkel formeel “zuivere” vraagzinnen geeft, maar ook een qua vorm mededelende zin met – aan het vraagteken te oordelen – een vragende functie (2l). Verder geeft De Bo bevelende zinnen. De meeste van die imperatieven zijn weliswaar zeer twijfelachtig of onaanvaardbaar in het West-Vlaams van nu: (2m) klinkt, door de aard van het werkwoord, te veel als een hard bevel en te weinig als een zachte aanmoediging (zie 3.4.4); (2n) heeft een vreemde volgorde maar wordt niet beter als *dè* helemaal achterop wordt geplaatst; en *toe dè* lijkt een idiomatische verbinding die in onbruik is geraakt. Hierbij wil ik wel aantekenen dat de aansporing *Go(w) tè!* ('Vooruit!', letterlijk 'Gauw Prt!') mij niet vreemd is.¹⁰

De Bo verschaft, behalve de hierboven gepresenteerde voorbeelden, ook nog een citaat uit het werk van Justus de Harduyn:¹¹

(3)
 Voor wie *de* zy dogh maecken
 Dat lede-kant,
 'T welck sestich mannen waecken
 Met 'tscherp in d'handt?

---

¹⁰ Wordt soms gebezigd door mijn vader (°Langemark, 1942). Voor hem kan deze zin behalve aansporend ook instemmend of berustend worden gebruikt, bijvoorbeeld om van iemands aanhoudend gezeur af te zijn. Zo ook kan voor hem *Kom tè/dè* berustend-instemmend worden gebruikt, in de zin van 'OK dan maar, kom dan als je er echt op staat'.

¹¹ Justus de Harduyn (of de Harduwijn) was een Gentenaar die leefde van 1582 tot 1636. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat het partikel *dè* al vrij oud is, en zich vroeger niet enkel tot het West-Vlaams beperkte.

(‘Voor wie Prt maken zij dat ledikant toch (op), dat door zestig mannen, met het mes in de hand, wordt bewaakt?’)

Ook deze zin kan nog feilloos omgezet worden in hedendaags West-Vlaams, gebruik makend van *dè*:

(4)
Vo wieën maken ze ziender da bèdde wel *dè*, da sèstig mannen bewaken
mè 't mès in under and?

2.1.2. Gezelles *Loquela*

In Gezelles taalkundig tijdschrift *Loquela* (verschenen van 1881 tot 1895) wordt bij de ingang 'DE' als verklaring opgegeven: ‘Den, denne, dan’. Volgens Gezelle is de band met het bijwoord *dan* dus onmiskenbaar. Hij heeft zelfs een apart lemma ‘DENNE’ opgenomen, met als verklaring opnieuw ‘Dan, den, de’. Bij dit lemma geeft hij een voorbeeld dat hij in Brugge gehoord heeft, en dat tegenwoordig perfect mogelijk is met het partikel *dè*:

(5)
Ha’-je’t vergeten denne?

Gezelles voorbeeld is in tegenspraak met De Bo’s vermelding dat *dan* (en dus ook varianten als *denne*) niet als zodanig wordt uitgesproken, maar gerealiseerd wordt als *de*, *dè*, *te*, of *tè*, zonder slot-n dus.

Als voorbeeld bij het lemma *dè* geeft Gezelle een ontkennende mededelende zin (door hem in de Noord-Franse gemeente Bollezele opgetekend), een zinstype waarin *dè* in het huidige West-Vlaams absoluut niet mogelijk is:

(6)
Zeggen ze aldaar esscherfvat tegen eschrijne? 'k En wisten ik da' niet de'.

Klinkt deze zin tegenwoordig erg on-West-Vlaams, wat we kunnen vaststellen is dat er ook hier een element van verrassing meespeelt, zij het dat het verrassende eerder de inhoud van de sprekers onwetendheid betreft dan de onwetendheid zelf. De volgende zin is daarom wél mogelijk in het huidige West-Vlaams:

(7)
Zèggen ze gunter 'n schèrfvat dè teejgen 'n schriene? (Mo!) 'k Wisten da
nie!¹²

Al bij al weerspiegelt de beschrijving van Gezelle minder het huidige West-Vlaams dan die van De Bo. Dat geldt ook voor het voorbeeld dat Gezelle nog geeft van een bevelende zin met *dè*.¹³

(8)
Doet voort de'

Het is wel (nog) mogelijk in bepaalde delen van West-Vlaanderen (namelijk in de Westhoek) om de aansporing *go tè* (zie noot 10) voor het bevel te plaatsen: *Go tè, doet 'n ki voort*.

2.1.3. Desnercks *Oostends Woordenboek*

In Desnerck (1972) is het lemma 'té' (met [æ] uitgesproken) opgenomen met de volgende woordverklaring en grammaticale uitleg:

(9)
tussenw.: na een vragende zin, waarin geen ontkenning komt, ter aanduiding van verbazing; go je gie ol nor huus te té?: hemel, ga jij reeds naar huis? aanm.: na een vragende zin waarin wel een ontkenning komt, is het: ténne; en go je nog nie nor huus te ténne?: hemel, ga jij nog niet huiswaarts?; waarschijnlijk uit: tu, du: jij.

Wat we hier kunnen aanstippen is dat, ten eerste, enkel vragende zinnen worden vermeld als mogelijke constructies; ten tweede, verrassing ('verbazing') opnieuw uitdrukkelijk wordt vermeld; ten derde, de vorm *ténne* blijkbaar ook voorkomt, maar het gebruik hiervan kennelijk tot ontkennende vraagzinnen is beperkt; ten vierde, de band met *dan* door de

---

¹² *Mo* is een partikel dat eveneens verbazing uitdrukt. Zie Haegeman (1993:126).

¹³ Deze zin kan door mijn vader wel als uiting van berusting worden gebruikt ('OK, doe maar voort dan'). Zie ook noot 8. Dit gebruik is mij echter vreemd.

lexicograaf niet wordt opgemerkt of althans verworpen wordt in het voordeel van het Romaans/Germaans persoonlijk voornaamwoord *tu/du*. Wat de laatste twee punten betreft, zou men kunnen aannemen dat in het taalbewustzijn van Oostendenaars (of althans van de lexicograaf) het woord *ténne* een reïnterpretatie heeft ondergaan van het bijwoord *dan* (in het West-Vlaams gerealiseerd als *tonne*) naar het partikel *té* (< *tu/du*) + het negatiepartikel *ne*. Dat het partikel met *tu* of *du* verband houdt, m.a.w. de aangesprokene aanwijst, strookt natuurlijk met het dialogische karakter van *dè*. Door de keuze van zijn voorbeelden (met een tweede persoon als onderwerp) lijkt het er echter op dat Desnerck aan de mogelijkheid heeft gedacht dat *dè* ontstaan is als een soort verdubbeling van het subjectspronomen, zoals dat in het West-Vlaams nog altijd kan (bijv. *Zie j'ip je kop gestuukt gie?*, 'Ben je mal jij?'). Deze oorsprong is weinig waarschijnlijk, aangezien het partikel even goed mogelijk is in zinnen met een derde persoon als onderwerp, en dit vermoedelijk al van in het begin – zie het voorbeeld van Justus de Harduyn in (3).

2.1.4. Debrabanderes Kortrijks Woordenboek

Debrabandere (1999) geeft de volgende uitleg bij het lemma 'de':

(10)

[də], tussenw. Misschien ontstaan uit het oude pers. vnw. *du* 'jij'; vgl. D. *du* 'zeg'. *Zij je ziek de?* Ook met progressieve assimilatie: *zij je ziek te?* Ben je soms ziek? *wa moe j'hên de?* Wat moet je wel hebben? *Zij je vijs de?* Wat scheelt er, ben je slecht geluimd? *Wad es ter gebeurd de?* Wat is er dan wel gebeurd?

Ook hier zijn enkel nog vraagzinnen opgenomen, zowel *ja/nee*- als vraagwoordvragen. Verder blijkt dat het Kortrijks ook nog de variant met *t* heeft, die evenwel niet door progressieve (ofte "perseverende") assimilatie hoeft verklaard te worden, aangezien er sowieso een variant met *t* voorhanden is. Zelfs als die variant er niet was geweest, dan nog zou die verklaring onjuist zijn: er is in het West-Vlaams, net als in het informeel gesproken Nederlands, geen progressieve assimilatie van *k* op *d*, maar regressieve (ofte "anticiperende") assimilatie: West-Vlaams *dakdèkkere* en Nederlands *zakdoek* worden beide uitgesproken met [ɣd], d.w.z., de stemhebbende *d* oefent zijn invloed uit op de voorafgaande klank, die stemhebbend wordt (Cappelle 2001:29).

Opvallend is verder nog dat ook Debrabandere (misschien in navolging van Desnerck) als herkomst niet *dan* naar voor schuift maar het oude persoonlijk voornaamwoord *du*.

2.1.5. *Brugs Woordenboek*

Het *Brugs Woordenboek* (2001) geeft geen verklaring bij het lemma *dè*, maar wel twee voorbeelden, namelijk een *ja/nee*-vraag en een vraagwoordvraag:

(11)

(tssw.), aa je da nie gezieën, *dè*? wat è je do, *dè*?

(‘Had je dat niet gezien Prt?’, ‘Wat heb je daar (bij je) Prt?’ – B. C.)

Elders in het woordenboek is wel vast te stellen dat het partikel ook in het Brugs met verrassing wordt geassocieerd, want in het lemma *aleej* vinden we:

(12)

(tssw.) uitdrukking van verwondering *aleej* *dè*, *aleej* *gow*

Het *Brugs Woordenboek* blijkt daarmee wel te negeren dat *dè* ook verrassing kan uitdrukken in afwezigheid van *aleej*.

2.1.6. Een voorzichtige conclusie

Eerst en vooral kunnen we vaststellen dat het partikel *dè* in de meeste woordenboeken gekarakteriseerd lijkt te worden als een middel om verwondering (verbazing, verrassing) uit te drukken. Ten tweede, als we de lexicografische behandeling van *dè* in het Oostends, het Kortrijks en het Brugs woordenboek vergelijken met de zo’n honderd jaar oudere beschrijving van *dè* bij De Bo (en bij Gezelle), dan lijken we te kunnen besluiten dat het gebruik van *dè* zich is gaan beperken tot vraagzinnen. We moeten er ons weliswaar voor hoeden lexicografische beschrijvingen zonder reserve te beschouwen als accurate weergaven van het feitelijke taalgebruik in een zekere periode in een zeker taalgebied: de woordenboekbeschrijvingen zijn niet gestoeld op corpusanalyse en het is niet uit te sluiten dat ze elkaar gedeeltelijk kopiëren (cf. Geeraerts 1995:151-152). Uiteraard is het moeilijk

om na te gaan of het aandeel van niet-vraagzinnen met *dè* werkelijk hoger was dan nu in vroegere taalfases van het West-Vlaams, maar de vergelijking van de beschrijving van De Bo/Gezelle met de beschrijving in de meer hedendaagse woordenboeken lijkt wel in die richting te wijzen. De beperking tot vraagzinnen blijkt ook uit Haegemans hierna beschreven studies van *da*—zoals *dè* in het noorden van West-Vlaanderen wordt uitgesproken.

2.2. Haegemans beschrijvingen van *da*

Haegemans (1984, 1993) beschrijvingen van *da* wijken af van de lexicografische benaderingen door hun formeel-linguïstisch karakter. In haar vroegste beschrijving (1984) leverde Haegeman een syntactische analyse van het partikel binnen het theoretisch raamwerk van de generatieve taalkunde. Ze greep het partikel aan om aan te tonen dat tussenwerpsels die op een uiting betrekking hebben (“utterance interjections”)¹⁴ op het einde van zinnen voorkomen en slechts kunnen worden gevolgd door rechtsgedisloceerd materiaal, zoals in de volgende voorbeelden (Haegeman 1984:43):

(13)

- a. Wist je 't nie, da, da-se ziek was?
- b. Ken-je hem nie, da, dien schryver?

In beide gevallen wordt de uit de zin geplaatste constituent in de zin zelf vertegenwoordigd door een voornaamwoord (*'t*, *hem*). In 3.1 zullen we echter laten zien dat *da* (of toch zeker *dè*) ook kan worden gevolgd door elementen die duidelijk wél deel uitmaken van de zin.

De functie van het partikel in *ja/nee*-vragen beschreef Haegeman als volgt:

---

¹⁴ *Dè* is eigenlijk een voorbeeld van een (discours-)partikel en niet van een tussenwerpsel, hoewel partikels en tussenwerpsels veel gemeen hebben. Vormelijk gezien zijn beide soorten elementen morfologisch onveranderlijk en functioneel gezien geven ze beide typisch uiting aan wat de spreker in de spreek situatie ('hic et nunc') voelt, denkt of verlangt (Goddard 1998:167-168). Er is echter een belangrijk grammaticaal verschil (Ameka 1992:378): in tegenstelling tot partikels kunnen tussenwerpsels geen deel uitmaken van een zin (tenzij in rechtstreekse aanhalingen en dies meer). Talen lijken in verschillende mate gebruik te maken van discourspartikels, maar wellicht heeft elke taal tal van tussenwerpsels, die volgens Jackendoff (2002:240) fossielen zijn van het één-woordstadium in de ontwikkeling van menselijke spraak. Voorbeelden van tussenwerpsels in het Nederlands zijn *Auw*, *Foei*, *Hallo*, *Hee*, *Hmm*, *Nee*, *Och*, *Oesje*, *Psst*, *Shit*, *Shhh*, enzovoort.

(14)

The role of *da* is to bias the polarity of the question in the case of *yes-no* questions. [The utterance *Goa-je a weg, da?*, 'Ga je al weg, Prt?' – B. C.], for instance, is used if a speaker S sees that the hearer H is about to leave and finds this surprising. *Da* indicates that S anticipates a positive reply and also suggests that H should provide further explanations. (Haegeman 1984:42)

Haegeman merkt later op (1993:112) dat *da* niet zozeer op eigen kracht het antwoord op de vraag een bepaalde richting instuurt (ja of nee) maar de reeds aanwezige polariteit versterkt. Vandaar dat *da* bij negatieve ja/nee-vragen aanduidt dat de spreker een negatief antwoord verwacht. Zo wordt bijvoorbeeld *Goa-j nie weg da?* op een geslaagde manier geuit als en slechts als de spreker tot zijn verrassing vaststelt dat de hoorder helemaal geen aanstalten maakt om te vertrekken.

De analyse van vraagwoordvragen in Haegeman (1984) is een variant op die van *ja/nee*-vragen. Voor de vraag *Wanneer goa-je weg, da?* stelde Haegeman eerst de volgende logische representatie voor: 'For what x, time x (you are leaving at x)'. Vertrekkende van deze logische structuur vervolgt Haegeman:

(15)

Again the use of *da* in [*Wanneer goa-je weg, da?*] suggests that S finds something unexpected about the anticipated reply: the values assigned to x will contrast with the expectations of S. (Haegeman 1984:42)

In verder onderzoek tracht Haegeman (1993) de interpretatie van *da* te vatten binnen een eenheidsomschrijving die geldt voor vraagwoordvragen zowel als voor *ja/nee*-vragen. Deze latere beschrijving maakt gebruik van inzichten uit de relevantietheorie, zoals ontwikkeld door Sperber & Wilson (1986):

(16)

... the function of utterance-final *da* in questions is not to contribute to the proposition expressed by the utterance. Rather *da* is associated with an utterance whose propositional content is independently becoming manifest in the questioner's external environment and the role of *da* is to signal to the hearer that this proposition contradicts a proposition which was manifest in the questioner's cognitive environment. ... Appropriate answers to *da*-questions will aim to resolve the contradiction ... (Haegeman 1993:127)

Laten we deze beschrijving eerst eens illustreren aan de hand van een authentiek voorbeeld:

(17)

[De spreker, een herbergierster, ziet iemand binnenkomen met een schaap bij zich.] Wat è je do meej *dè*? ('Wat heb je daar bij je Prt?') (naar Lootens (1868:10): 'Wat hèn je dør *dè*?')

Conform Haegemans bewering komt het bestudeerde partikel hier in een vraag voor waarop het antwoord al in de spreesituatie zelf besloten ligt. De vrager kan met haar eigen ogen vaststellen dat het dier dat de aangesprokene bij zich heeft een schaap is. Een bevestiging van wat al vastgesteld kan worden is daarom niet nodig. De aangesprokene hoeft dus niet te antwoorden op de eigenlijke vraag. Hij wordt daarentegen geacht informatie te verschaffen die de vrager kan helpen dit evidente antwoord te duiden als iets wat niet zo onzinnig is als het op dat moment lijkt. Door *dè* aan de vraag toe te voegen maakt de vrager duidelijk dat de vastgestelde situatie botst met het geheel van eerdere verwachtingen in de "cognitieve omgeving" van de vrager. De "cognitieve omgeving" is het geheel van aannames waarvoor een individu voldoende grond heeft om ze als correct te beschouwen (bijvoorbeeld: "Een herberg wordt normaal enkel door tweevoeters gefrequenteerd, die hoogstens een hond binnenbrengen"). Met andere woorden, de vraag in 17 betekent eigenlijk zo veel als: "Ik vind het ongewoon dat je met een schaap binnenkomt. Wat heeft dit te beduiden?". De spreker voelt zich dus ergens verplicht met een soort verklaring (of althans vergoelijking) voor de dag te komen:

(18)

't Is e schaptji da'k dør van sinte Pieter ghed hèn. ('t Is een schaapje dat ik (daar) van Sint Pieter gekregen heb.') (Lootens 1868:10; verbatim)

De aangesprokene voert als verklaring voor zijn ongewone gezelschap aan dat het niet zómaar een schaap betreft, en maakt daardoor het al evidente antwoord op de eigenlijke vraag enigszins aanvaardbaar. Gewoon antwoorden met "'t Is e schaptji" zou als onbeschoft of arrogant worden aangevoeld, omdat dit blijk zou geven van een weigering om een tegemoetkomende gesprekspartner te zijn, ook al zou dit een antwoord zijn op de

eigenlijke vraag (de vraag zonder *dè*). Zo'n antwoord zou niet *relevant* zijn, omdat het geen nieuwe informatie oplevert; het zou enkel een bevestiging zijn van wat sowieso al kan worden vastgesteld.

Hoewel Haegemans beschrijving adequaat lijkt voor het hierboven gegeven voorbeeld en soortgelijke voorbeelden¹⁵, toch is er een ernstige tekortkoming. Met name de bewering dat *da* enkel kan worden gebruikt als de vrager al enige aanwijzingen heeft (Haegeman spreekt van 'evidence') voor wat het antwoord zal zijn. Dat klopt niet voor het volgende voorbeeld:

(19)

Wat è je do mee j *dè* in die zak? (Naar Lootens (1868:13): 'Wat hè je dør *dè* in die zak?')

Het klopt ook hier dat de vrager verbaasd is om iets wat zich presenteert in de spreek situatie, bijvoorbeeld om de ongewone vorm van de zak van de aangesprokene in 19. Maar de vrager heeft er in dit geval, en in vele andere gevallen¹⁶, wellicht geen idee van

---

¹⁵ Zie hier twee extra voorbeelden ter ondersteuning van Haegemans (1993) analyse.

(i) [De spreker wordt opnieuw opgebeld door iemand die kort tevoren al eens had opgebeld.] Zie je do weeëre *dè*? ('Ben je daar weer Prt?'). [Voor dit onderzoek opgetekend door Marc Termont, Brugge]

In het bovenstaande voorbeeld zal de spreker geen vrede nemen met een antwoord op de feitelijke vraag, want de spreker wéét al dat de aangesprokene inderdaad opnieuw belt.

(ii) [Hector komt Baziel tegen, die met een handsvol verfpotjes op weg is naar huis.] "Wa zie je van plan *da*?" vraagt Hector.

[<http://www.geocities.com/TelevisionCity/Sutdie/6649/BazielArch.html>, bezocht op 25 mei 2002]

Ook hier maakt de context duidelijk dat Hector, de vraagsteller, al weet dat Baziel, de aangesprokene, van plan is te schilderen.

In beide voorbeelden vormt het partikel *dè* of *da* een aanwijzing voor de aangesprokene dat wat zich manifesteert in de spreek situatie bij de spreker botst met wat als normaal wordt ervaren of met eerdere aannames: "Eén en dezelfde persoon belt normaal geen twee keer kort na elkaar", respectievelijk "Mijn vriend Baziel heeft thuis niets wat volgens mij aan een nieuwe laag verf toe is".

Een gepast antwoord is er op gericht deze tegenstelling weg te werken. Zo antwoordt Baziel dan ook dat hij niet zomaar van plan is te *schilderen*, maar dat hij van plan is zijn *papegaai* te schilderen

¹⁶ De volgende voorbeelden illustreren stuk voor stuk dat de vraagsteller niet altijd beschikt over de "gecompleteerde propositionele vorm", met andere woorden, dat het antwoord op de vraag nog niet altijd manifest aan het worden is in de spreek situatie.

(i) Zèg, van woar kom je *dè*? Je zie gie van olieër nie zeejkere? ('Zeg, van waar ben jij afkomstig Prt? Jij bent niet van deze streek zeker?') (Isselée 1950:89)

wat het antwoord op de eigenlijke vraag (de vraag zonder *dè*) zal zijn. De aangesprokene kan er dus niet zomaar van uitgaan dat de vrager geen antwoord op de feitelijke vraag behoeft. Integendeel, de spreker wordt verondersteld een antwoord te geven op de vraag wat er in zijn zak zit. Inderdaad, de vraag in 19 wordt als volgt beantwoord:

(20)

Niemendòlle, bazinne, 't is en zak mè knibbels. ('Helemaal niks [bijzonders], waardin, het is een zak met stokken.')

De nodige aanpassing aan Haegemans beschrijving is dat de aangesprokene op basis van buitentalige (d.i. "pragmatische") principes weet of hij wel of niet een antwoord moet geven op de feitelijke vraag. Zo is een schaap een dier dat, door die karakteristieke dikke romp en wollige vacht, zelfs door een peuter gemakkelijk benoemd wordt. Als iemand een schaap ziet, dan mag je geredelijk veronderstellen dat die persoon het dier dan ook meteen herkent als zijnde een schaap. Een afgesloten zak, daarentegen, verradt zijn inhoud niet meteen, tenzij de zak iets met een heel herkenbare vorm nauw omsluit. Een vraag wat er in een zak zit is daarom niet noodzakelijk op te vatten als "ik weet wel wat er in de zak zit; vertel me liever wat dit te beduiden heeft". De rol van de buitentalige werkelijkheid in zinnen met *dè* is dus even groot als in andere zinnen.

In plaats van het belang van pragmatische kennis verder te illustreren¹⁷ voor *dè*-vragen, wil ik hier ter afronding een eenvoudig voorbeeld uit het Standaardnederlands nemen. Stel dat

---

De spreker wordt verondersteld een antwoord te geven op de vraag waar hij vandaan komt. Het enige wat de vraagsteller weet is dat de aangesprokene klaarblijkelijk niet van Brugge is, maar waarvandaan dan wel is niet duidelijk.

(ii) Hector ziet al van ver dat Baziel in een slecht humeur is. "Wat schilt er da, Baziel?" vraagt Hector. [http://www.humor.yucom.be/nieuwe_pagina_34.htm, bezocht op 25 mei 2002]

Dát er iets scheelt, is zichtbaar, maar wát er scheelt niet.

(iii) Wieën zaater in de zurie *dè*? ('Wie zat er in de jury Prt?') (Isselée 1950:119)

De vraagsteller wil hier iets te weten komen over een situatie die zich, gezien het gebruik van de onvoltooid verleden tijd, enige tijd vóór het spreekmoment afspeelde. Het antwoord op die vraag kan dus onmogelijk zomaar in de spreesituatie besloten liggen.

¹⁷ Laten we nog even deze twee voorbeelden vergelijken met elkaar:

(i) [De spreker wordt opnieuw opgebeld door iemand die kort tevoren al eens had opgebeld.] Zie je do weeëre *dè*? ('Ben je daar weer Prt?') [Voor dit onderzoek opgetekend door Marc Termont, Brugge]

persoon A, die anders normaal nooit een das draagt, op een dag plots verschijnt op het werk met een das om de nek, dan kan persoon B, een nauwe collega van A, de volgende vraag stellen: “Wat heb je dáár aan?”. Uiteraard weet B dat A een *das* draagt, en A weet ook dat B dit weet—zo’n kledingsstuk is genoeglijk bekend. Bijgevolg zal A begrijpen dat de vraag eigenlijk door B bedoeld is om diens verbazing uit de drukken en bij A een reactie uit te lokken die een antwoord biedt op de onderliggende vraag *waarom* A een das draagt. Net als voor dit Nederlandse voorbeeld is het voor *dè*-vragen ook de context en kennis van de wereld (inclusief wat de gesprekspartner geacht wordt te weten) die het meeste bijdragen tot de correcte interpretatie. Het enige verschil is dat het West-Vlaamse woordje *dè* rechtstreeks aanduidt dat de spreker opgewonden is om iets wat zich voordoet in de spreek situatie, maar meer niet. Dat de spreek situatie altijd al een kant en klaar antwoord biedt op de eigenlijke (letterlijke) vraag is voor *dè*-vragen evenmin waar als voor vragen in het Standaardnederlands.

3. EEN NIEUWE BESCHRIJVING VAN *DÈ*

Het West-Vlaams dialoogpartikel *dè* verdient een betere beschrijving dan degene die in de bestaande literatuur te vinden zijn. In de loop van de laatste vijf jaar ben ik het partikel in kwestie beginnen beschouwen als een ware uitdaging voor de moderne descriptieve taalkunde. Haegemans (1984, 1993) analyses van de plaatsing en interpretatie van dit partikel zijn meer dan verdienstelijk, doordat *dè* (of *da*) boven het niveau van de (amateur-) dialectologische studie wordt opgetild en aandacht krijgt binnen het raamwerk van meer formele linguïstische ontwikkelingen, zoals de Chomskyaanse theorie van constituentenstructuur (*phrase structure*) en de semantico-pragmatische relevantietheorie.

(ii) Zèg, van woar kom je *dè*? Je zie gie van olieër nie zeejkere? (‘Zeg, van waar ben jij afkomstig Prt? Jij bent niet van deze streek zeker?’) (Isselée 1950: 89)

In voorbeeld (i) kan de aangesprokene op basis van het gebruik van het deictische *je* afleiden dat de vrager hem al heeft geïdentificeerd als degene die kort tevoren al eens had gebeld. Door dus een beetje eenvoudig redeneren weet de aangesprokene dat hij meer moet zeggen dan enkel “Ja”. In voorbeeld (ii), daarentegen, is er niets in de onmiddellijke context of in de spreek situatie dat de aangesprokene doet besluiten dat hij ongeoorloofd onmededeelzaam zou zijn indien hij een specifieke waarde zou toekennen aan de variabele in de propositie ‘Ik ben van X afkomstig’. Aangezien er niet zo’n aanwijzing is, weet de aangesprokene dat er van hem verwacht wordt de informatieleemte te vullen die door het vraagwoord wordt aangeduid en dat zo’n antwoord géén gebrek aan relevantie voor de vrager zal hebben.

Naar mijn mening echter krijgt het partikel zelf in Haegemans studies een eerder ondergeschikte rol toebedeeld en wordt allereerst de bruikbaarheid van de theorie waarbinnen de analyse wordt verricht in de schijnwerpers geplaatst. Zo hebben we laten zien dat slechts sommige goedgekozen voorbeelden op een inzichtelijke manier worden geanalyseerd in Haegemans artikel van 1993, terwijl andere voorbeelden niet passen in haar theoretisch georiënteerde beschrijving.

Het is bijzonder lastig om voor het partikel *dè* uit te maken wat er feitelijk aan betekenis wordt gecommuniceerd en wat er in de specifieke interpretatie van een *dè*-uiting toe te schrijven valt aan contextuele factoren en ‘common sense’ redeneerwerk. Mijn opeenvolgende pogingen om een eenheidsbetekenis van *dè* te formuleren mislukten telkens weer, omdat er altijd wel zinnen waren waarvoor de algemene semantische karakterisering niet opging. “Verbazing”, bijvoorbeeld, is aanwezig in de meeste, maar niet in alle voorbeelden. Een onveranderlijke betekenis die voor alle *dè*-zinnen geldig blijkt, is natuurlijk een desideratum voor elke semanticus, maar waar een monoseme analyse voor sommige taalkundigen een theoretische vereiste is geworden, is dit voor mij slechts een streefdoel. Dat er één enkele, onveranderlijke betekenis is, neem ik aan als de nulhypothese. Maar die hypothese houdt maar stand zolang er geen tegenvoorbeelden gevonden worden.

Er is mij gesuggereerd dat een monoseme analyse mogelijk is als we stellen dat *dè* gewoon aangeeft dat wat de spreker zegt geuit wordt als reactie op wat voorafging (bijvoorbeeld een observatie of een uiting van de hoorder), en dat de spreker graag zou hebben dat de hoorder reageert op deze reactie. Het partikel *dè* heeft met andere woorden een sterk dialogisch karakter en blijkt zowel achteruit als vooruit. “Verrassing” en “nieuwsgierigheid” zijn dan mogelijke schakeringen die optreden als *dè* gebruikt wordt in vragen, maar deze aspecten behoren niet tot de eigenlijke betekenis, net zomin als bijvoorbeeld “spot”¹⁸ of “verwijt”¹⁹ of “dreiging”²⁰ deel uitmaken van de vaste semantische

---

¹⁸ Voorbeeld "spot": [De spreker ziet de hoorder ergens naartoe vertrekken, samen met diens echtgenote.] Mag ze meej *dè*? ('Mag ze meegaan (van je) Prt?'). Voor dit onderzoek opgetekend door Paul Verstraete, Brugge.

¹⁹ Voorbeeld "verwijt": Èjje je moend nie durven opendoeën *dè*? ('Heb je je mond niet durven opendoen Prt?', 'Heb je niet op je strepen durven staan Prt?') (Isselée 1950:99)

²⁰ Voorbeeld "dreiging": Wa go 't zien *dè*? ('Zoek je problemen?', letterlijk: 'Wat gaat het zijn Prt?'). Deze uiting wordt conventioneel als dreiging begrepen. Met andere woorden, deze uiting kan niet

kern. Het effect van de zin moet worden onderscheiden van de zuivere zinsbetekenis (cf. Van der Horst 1995:22).

Hoe verder we abstraheren over verschillende effecten, bedoelingen, functies, gebruiksvormen, taalhandelingen, enzovoort, hoe groter de unificatie van onze beschrijving. De keerzijde van de medaille is wel dat we bepaalde finesses in het gebruik van *dè* onbeschreven laten. Zo zijn er grillige restricties en mogelijkheden naargelang het soort zin (mededelend, *ja/nee*-vraag, vraagwoordvraag, etc.) waarin *dè* voorkomt. In de meeste van die zinstypes blijft *dè* weliswaar fungeren als een voor- en achteruitkijkend “dialogopartikeltje”, maar die omschrijving blijft te vaag en kan niet verklaren waarom de beperkingen en extra nuances zijn zoals ze zijn. Het is mijn overtuiging dat het partikel *dè* slechts adequaat kan worden beschreven als we het (ook) bestuderen per zinstype waarin het kan optreden.

De onderstaande behandeling is gebaseerd op een corpus van authentieke uitingen (zie appendix), eigen intuïties en consultatie van mededialectsprekers. Het theoretisch raamwerk dat ik gebruik sluit enigszins aan bij *Construction Grammar* (Goldberg 1995; Kay en Fillmore 1999), maar is verder eclectisch en staat volledig ten dienste van een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving van alle gebruikgevallen van het bestudeerde partikel.

3.1. Plaatsing in de zin

Het partikel *dè* komt in de regel voor op het einde van een enkelvoudige zin, of alleszins naar het einde van een enkelvoudige zin toe. Deze algemene regel is natuurlijk nog te vaag en door zijn onnauwkeurigheid moeilijk te ontcrachten. Laten we de stelling voorlopig als volgt preciseren: het partikel *dè* kan niet geplaatst worden vóór een van de syntactische argumenten van het werkwoord. Vergelijk het volgende paar voorbeeldzinnen, waar *dè* eens achter en eens voor een direct object respectievelijk een subjectcomplement (of “gezegde”) verschijnt. Een asterisk voor een voorbeeld duidt aan dat dit voorbeeld ongrammaticaal is:

---

geuit worden *zonder* dat er dreiging in klinkt. Dit betekent daarom niet dat dit illocutief aspect aan het partikel valt toe te schrijven. Het is de zin *als geheel* die dit aspect bevat.

(21)

- a. Kriegen me nieks mi vo te drienken, dè? ('Krijgen we niks meer om te drinken, Prt?')²¹
- b. *Kriegen me dè nieks mi vo te drienken? ('Krijgen we Prt niks meer om te drinken?')

(22)

- a. Oe lange woaren miender getrowd dè? ('Hoe lang waren wij getrouwd Prt?') (Bauwens 1965:1)
- b. *Oe lange woaren miender dè getrowd? ('Hoe lang waren wij Prt getrouwd?')

Ook deze stelling dient nog verder verfijnd te worden, want in de volgende voorbeelden is het gecursiveerde element telkens een syntactisch argument:

(23)

- a. Wa gif je *mien* dè? ('Wat geef je mij Prt?')
- b. *Wa gif je dè *mien*? ('Wat geef je Prt mij?')
- c. Wa gif je *an mien* dè? ('Wat geef je aan mij Prt?')
- d. Wa gif je dè *an mien*? ('Wat geef je Prt aan mij?')

Vandaar de volgende formulering: het partikel *dè* kan niet geplaatst worden vóór een van de syntactische argumenten van het werkwoord *die niet door een voorzetsel wordt ingeleid*. Dit is eigenlijk een bijzonder interessante vaststelling, omdat het een nieuw licht werpt op wat in de taalkundige literatuur bekend staat als "the dative alternation": het contrast tussen de ditransitieve constructie, zoals in 23a-b, en de qua betekenis sterk overeenkomende voorzetselconstructie, zoals in 23c-d. Beide constructies worden gebruikt om uit te drukken dat het bezit van een entiteit van de ene persoon op de andere wordt overgedragen, maar in de ditransitieve constructie komt er een element bij, namelijk dat die overdracht ook werkelijk succesvol is (Goldberg 1995:3). Met andere woorden, de ditransitieve constructie zou impliceren dat de ontvanger het overgedragene ook werkelijk *krijgt*. In de ditransitieve constructie heeft de tweede naamwoordgroep dan ook een nauwere band met het werkwoord dan in de voorzetselconstructie, in die zin dat het sterker de actie ondergaat die door het werkwoord wordt aangegeven. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de zin *Ella gaf de receptioniste haar paraplu* minder natuurlijk is dan *Ella gaf*

haar paraplu aan de receptioniste, tenzij het om een geschenk in plaats van een voorlopige inbewaringgeving zou gaan. De ongrammaticaliteit van 23b vormt een bijkomend argument voor deze stelling: het feit dat een partikel niet tussen het werkwoord en het tweede naamwoord van de ditransitieve constructie kan komen geeft op een haast iconische manier die sterkere band weer.

Zoals we al hebben gezien in de bespreking van Haegeman (1984) kan het partikel een argument voorafgaan—ook een argument dat niet door een voorzetsel wordt ingeleid—als het argument rechtsgedisloceerd is. In dat geval moet *dè* wel geplaatst worden achter het woordje dat het buiten de zin geplaatste argument representeert in de zin, tenminste in zoverre die representant niet door een voorzetsel wordt ingeleid. Het is natuurlijk ook zo dat het rechtsgedisloceerd element geen argument van het werkwoord hoeft te zijn, maar bijvoorbeeld een optionele bijwoordelijke bepaling. Ziehier enkele voorbeelden van zinnen met rechtsdislocatie:

(24)

- a. Oe was da weeëre, *dè*, die klucht? ('Hoe ging dat ook al weer, Prt, die mop?') (Isselée 1950:119)
- b. Leeëren ze ook nog goeëd *dè*, de joene? ('Zijn het ook nog goede studenten Prt, jouw kinderen?') (Van de Voorde 1987:26)
- c. Wat è je do meej *dè* in die zak? ('Wat heb je daar bij je Prt in die zak?') (Naar Lootens (1868:13): 'Wat hè je dør *dè* in die zak?')

Ook als ze niet rechtsgedisloceerd zijn, kunnen finale adverbiale bepalingen na *dè* komen:

(25)

- a. Oe loate begost et *dè* gisteravond? ('Hoe laat begon het Prt gisteravond?') (Isselée 1950:119)
- b. Wat ister vandenavond *dè* in de tilleviezie? ('Wat is er vanavond Prt op tv?') (Bauwens 1965:22)
- c. Zeg, Rassil, woaren de die van ierover weeëre nie tuus *dè* zundage? ('Zeg, Rachel, waren de overburen weer niet thuis Prt zondag?') (Van de Voorde 1987: 9)
- d. Zie je gie dat ook nog gèèren *dè*, an joen oekde? ('Zie jij dat ook nog graag Prt, op jouw leeftijd?') (Van de Voorde 1987:18)
- e. Droegen ze gin oeëd *dè* de zundag? ('Droegen ze geen hoed Prt 's zondags?') (Van de Voorde 1987:20)

---

²¹ Voor dit onderzoek opgetekend door Paul Verstraete, Brugge.

f. Kreeëg je gin nieëve kloefen, dè, vo no j'n eeëste wèrk te goan? ('Kreeg je geen nieuwe klompen, Prt, om op je eerste job te verschijnen?') (Van de Voorde 1987:30)

g. Zien 't ol zoo slimme, dè, in 't geburte èn in de famielie? ('Zijn het allemaal zulke slimme, Prt, in de buurt en in de familie?') (Van de Voorde 1987:31)

h. Èjje gin sjiekongs dè vandage? ('Heb je geen witlof Prt vandaag?')²²

i. Oe zeejen me 't, dè, os Spaak up z'n sluffers meejgienk mè de keunienk èn de keuneginne no Siena, geloovek was 't, wacht 'n ki... "J'eejt de kozientjies!" ('Hoe zegden we dat, Prt, wanneer [minister] Spaak op z'n sloffen meeinging met de koning en de koningin, naar China geloof ik was dat, wacht 'ns... "Hij heeft de kozijntjes [d.i. voetjicht]"') (Van de Voorde 1987:124)

Als de zin evenwel op het bijwoord *weeëre* eindigt, dan kan *dè* dit bijwoord niet voorafgaan:

(26)

a. Woar was 't weeëre dè? ('Waar was het (ook al) weer Prt?') (Bauwens 1965:27) (**Woar was 't dè weeëre?*)

b. No waffor schole gojgie weeëre dè? ('Naar welke school ga jij (ook al) weer Prt?') (Bauwens 1965:25) (**No waffor schole gojgie dè weeëre?*)

c. Oe was da liedjie weeëre dè? ('Hoe ging dat liedje (ook al) weer Prt?') (Van de Voorde 1987:137) (**Oe was da liedjie dè weeëre?*)

Indien de zin een niet-initiële aanspreking bevat, dan moet *dè* die aanspreking voorafgaan.

Bijvoorbeeld:

(27)

a. Wat ister geburd dè, Pol? ('Wat is er gebeurd Prt, Pol?') (Isselée 1950:119) (**Wat ister geburd, Pol dè?*)

b. Woroover leejs je gie gèèren dè, papa? ('Waarover lees jij graag Prt, papa?') (Bauwens 1965:9) (**Woroover leejs je gie gèèren, papa dè?*)

c. Wa was 't zoaterdag dè, Fransiene? ('Wat was er zaterdag Prt, Francine?') (Bauwens 1965:52) (**Wa was 't zoaterdag, Fransiene dè?*)

d. Oe was da gekommen, dè, Pieër? ('Hoe was dat gebeurd, Prt, Piet/Pieter/Pierre?') (Van de Voorde 1987:177) (**Oe was da gekommen, Pieër dè?*)

e. Kajje teejgen gin klucht, dè, peejzeweejver? ('Kun je niet tegen een grapje, Prt, droogstoppel?') (Van de Voorde 1987:183) (**Kajje teejgen gin klucht, peejzeweejver dè?*)

---

²² Voor dit onderzoek opgetekend door Marc Termont, Brugge.

f. Kèjje gie lengels ook dè, Lewie, da je gie œur seffes verstoend? ('Ken jij ook Engels Prt, Louis, dat je haar dadelijk begreep?') (Van de Voorde 1987:18) (*Kèjje gie lengels ook Lewie, dè, da je gie œur seffes verstoend?)

Een deel van een naamwoordgroep, namelijk de nabepaling bij het naamwoordhoofd, kan soms geëxtraponeerd worden. In dat geval komt *dè* voor dit geëxtraponeerd deel:

(28)

- a. Vo wa moe tante Maddeleine de moate èn dè van Martin? ('Waarom wil tante Madeleine de maat hebben Prt van Martin?') (Bauwens 1965:46)
- b. Èjje gin bitje mul dè vandage van koeken? ('Heb je niet een beetje gruis van koeken Prt vandaag?' (lett.: '... gruis Prt vandaag van koeken?') (Bauwens 1965:83)
- c. È 'k je da nooit vertald dè van Valantiene? ('Heb ik je dat nooit verteld Prt van Valentine?') (Van de Voorde 1987:15)
- d. Was da gin lezzedortje, dè, die in de Mèèrs mè zand leurde? ('Was dat niet een zeker Isidoortje, Prt, die in de Meers met zand leurde?') (Van de Voorde 1987:80)

De conclusie van deze sectie is dus dat het partikel *dè* de neiging heeft om op het eind van zinnen voor te komen, maar nog kan worden gevolgd door ander zinsfinaal materiaal: rechtsgedisloceerde constituenten, werkwoordsargumenten ingeleid door een voorzetsel, adverbiale bepalingen, aansprekingen en geëxtraponeerde delen.

3.2. Syntactische distributie

Haegeman (1984/1993) beweert dat het partikel *da* enkel in onafhankelijke vragen kan voorkomen, zowel in *ja/nee*-vragen als in vraagwoordvragen. De Bazielmoppen (zie appendix) bevatten inderdaad geen andere types van zinnen waarin *da* optreedt. Het ruraal gebruikte *da* heeft wellicht een beperktere distributie dan *dè*, waarvoor meer zintypes geattesteerd zijn. In deze sectie sommen we deze types op, geïllustreerd met enkele voorbeelden. In de volgende secties bespreken we achtereenvolgens de interpretatie van *dè* en de gebruiksrestricties op *dè*. Het zal dan blijken dat het type zin waarin *dè* voorkomt een invloed kan hebben op deze aspecten.

3.2.1. Zelfstandige *ja/nee*-vragen

(29)

- a. Zie j' oleeëne gekommen dè? ('Ben je alleen gekomen Prt?', d.w.z., 'Heb je niemand anders meegebracht Prt?') (Isselée 1950:119)
- b. Is je wèrk ol gedoan dè? ('Ben je klaar met je werk Prt?') (Isselée 1950:119)

3.2.2. Zelfstandige vraagwoordvragen

(30)

- a. Oe loate begost et dè gisteravond? ('Hoe laat begon het Prt gisteravond?') (Isselée 1950:119)
- b. Wat ister geburd dè, Pol? ('Wat is er gebeurd Prt, Pol?') (Isselée 1950:119)

3.2.3. Zelfstandige mededelende zinnen

(31)

- a. J' è nog sanse gèd dè. ('Je hebt (*of* hij heeft) (dus) nog geluk gehad Prt.') (Isselée 1950:111)
- b. Je peejt toch nog ip mien dè. ('Je/hij denkt (dus) toch nog aan mij Prt.') (Isselée 1950:111)

3.2.4. Bevelende zinnen

(32)

- a. Zèg et e ki dè broeëre. ('Zeg 'ns Prt, vriend[, hoe moet ik je haar knippen?]²³)
- b. A (moeder over kleine): Hij kan al lopen.
B (tot kleine): Lopt e ki tè. ('Loop 'ns Prt.')

---

²³ Deze uiting heb ik eens gehoord bij een Brugse kapper.

²⁴ Dit voorbeeld heb ik aan Renaat Declerck (pers. comm.) te danken.

3.2.5. Zinnen zonder werkwoord

(33)

a. A: Da's wa te zèggen mèt ol da gereej teejgenwoordig, j'n kan woarlik oast j'n kommissies nie doeën, mèt ol die ottoos.

B: Èn ol die villoos dè 's noeëns, èn ze zien ol eejven geprisird.

(‘A: Dat is toch wel erg met al dat verkeer tegenwoordig, je kan werkelijk bijna je boodschappen niet doen, met al die auto’s.

B: En al die fietsen Prt 's middags, en ze zijn allemaal even gehaast.’)

(Van de Voorde 1987:10)

b. A: 's Achternoeëns giengen me gon wandelen up de vèste of langst de Lange Reeje toe an d' ave (os 't nie 'n reejgende).

B: Èn poasmoandag, dè! Os 't schoan weeër was: geeël de familie up de villoo no Blankenbèrge.

(‘A: 's Namiddags gingen we wandelen op de vest of langs de Langerei tot aan de haven (als het niet regende).

B: En paasmaandag Prt! Als het mooi weer was: (met) de hele familie op de fiets naar Blankenberge.’) (Van de Voorde 1987:111)

3.2.6. Vaste verbindingen

Naast de bovengenoemde types komen er nog een aantal idiomatische constructies met *dè* voor, te weten: (a) *Aleej dè* (of *ali dè*); (b) *Ja (ja) dè*; (c) *go(w) tè*; (d) *Neeën* (of *nink/nins/...*) *dè*. De specifieke illocutieve betekenis van deze vaste uitingen wordt in de volgende sectie beschreven.

3.3. De interpretatie van *dè*

De beschrijving van de eigenlijke interpretatie van *dè* is het centrale en meest uitdagende deel van deze studie. Ik zie heil in een opsplitsing van linguïstische en extralinguïstische aspecten, naar het voorbeeld van Hampe (2000).

Wat de eigenlijke linguïstische betekenis van *dè* betreft kunnen we kort zijn. Het partikel *dè* heeft geen lexicale betekenis, zoals een zelfstandig of bijvoeglijk naamwoord die heeft.

Zoals gezegd wijst *dè* erop dat de spreker met zijn uiting reageert op iets wat in de discourse of in de spreek situatie net voorafging. Voor de eerste vier types vermeld in 3.2. valt de linguïstische betekenis van *dè* verder nog te omschrijven als een soort instructie voor de hoorder, namelijk: *reageer* op mijn uiting, die dus zelf ook een reactie is. Natuurlijk

is deze betekenis erg vaag, maar een meer specifieke betekenis zou niet alle concrete gebruiksgevallen dekken. Zoals we al hebben gezien moet de hoorder op basis van pragmatische elementen weten of hij bijvoorbeeld geacht wordt te antwoorden op de eigenlijke vraag of niet. Laten we daarom overgaan tot het extralinguïstische niveau in de interpretatie van *dè*.

Aangezien *dè* geen onmiddellijke pendant heeft in het Standaardnederlands kunnen we veilig stellen dat dit partikel een informele (want dialectische) status heeft. Het gebruik van woorden die door hun informaliteit gemarkeerd zijn wijzen vaak op de verhoogde emotionele toestand of attitude van de spreker met betrekking tot de stand van zaken waaraan wordt gerefereerd (cf. de verwijzingen naar Powell (1992) en Hübler (1987/1998) in Hampe (2000)). Deze grote emotionaliteit is in mindere of meerdere mate aanwezig in wellicht alle uitingen met *dè*, maar is het meest zichtbaar in de vaste verbindingen hierboven opgesomd (zie 3.2.6). Deze zinnen hebben weinig of geen propositionele inhoud, en de reden om ze te gebruiken is precies om uiting te geven aan een plots opkomende emotie bij of affectieve evaluatie van een door de gesprekspartner meegedeelde situatie. Zo is *Aleej dè!* een expressieve uiting van verrassing, hetzij waarachtig, geveinsd, of ironisch bedoeld.²⁵ Ook *Ja dè!* wordt gebruikt om aan te geven dat de spreker het bewogen relaas van zijn gesprekspartner zo niet verrassend, dan toch op zijn minst treffend vindt—ook al kan deze affectieve betrokkenheid ook hier geveinsd zijn en wordt de uiting dus gebruikt om de stilte te breken als de gesprekspartner eenmaal is uitverteld. De aansporing *go(w) tè!* ('Vooruit!') geeft aan dat de spreker geïrriteerd is door het talmen van de gesprekspartner. (Deze uiting kan ook worden gebruikt wanneer de spreker zwicht voor het aandringen van de hoorder, in de zin van "Vooruit dan maar!", ten teken van overgave dus.) De verbinding met *neeën* (of met een van de vervoegde vormen van 'nee') heeft de bedoeling om iets ofwel krachtig te bevestigen ofwel krachtig te ontkennen. Welk van de twee tegenovergestelde antwoorden wordt bedoeld hangt af van het voorafgaande type zin: stelt de gesprekspartner een positieve (d.i. niet-ontkennende) vraag, dan wordt de propositionele inhoud van die vraag met kracht bevestigd; gaat het

---

²⁵ Deze verbinding kan ook worden gebruikt aan het eind van een conversatie of wanneer de spreker denkt dat er niets nuttigs meer kan worden gezegd over een bepaald onderwerp. Het komt van pas om tot ziens te zeggen of om te bevestigen dat er een afspraak gemaakt is. Het draagt dan min of meer de betekenis van clichés als *Zo, dat is dan geregeld*.

echter om een ontkennende zin (eventueel een ontkennende vraag) dan wordt wat de gesprekspartner beweert of insinueert krachtig weerlegd. In beide gevallen duidt het antwoord met *dè* niet op verbazing maar eerder op verontwaardiging (om de twijfel of onwetendheid van de gesprekspartner of om diens verkeerde opvatting):²⁶

(34)

a. A: Zoetie willen? ('Zou hij willen?')

B: Nij *dè*! ('Natuurlijk wel!') (de propositie 'Hij zou willen' wordt krachtig bevestigd)

b. A: Ziender weejten nie wieën da 'k zien. ('Zij weten niet wie ik ben.')

B: Nins *dè*! ('Toch wel!', 'Maar natuurlijk weten ze dat wel!') (de bewering 'Zij weten niet wie ik ben' wordt krachtig weerlegd)

c. A: J' è gie zeejker gin oenger? ('Jij hebt geen honger, neem ik aan?')

B: Nink *dè*! ('Toch wel!') (de insinuatie 'Jij hebt geen honger' wordt krachtig weerlegd)

Cruciaal is dat deze constructie met *dè* blijkt geeft van een grote emotionele betrokkenheid van de spreker bij hetgeen werd gezegd. Uiteraard is *dè* hier emphatisch bedoeld, maar door de gebruiksomstandigheden en interpretatie nauwkeurig te beschrijven en door te specificeren wat er precies wordt benadrukt trachten we bewust de verleiding te weerstaan waaraan De Bo (1892) bezweek in zijn beschrijving van dit partikel (zie 2.1.1).

Dat *dè* wijst op een verhoogde emotionaliteit (tegenover nuchterheid) bij een bewering blijkt ook uit de volgende zin, waarin *dè* voorkomt in een mededelende zin met het werkwoord op de eerste plaats:

(35)

[Me zaten nog nie geeël neeëre,] komt er do gin dikke barze van 'n vrommensch bie ons zitten *dè*. ('We zaten nog niet goed en wel neer of er komt daar een hele dikke vrouw bij ons zitten.')

 (Isselée 1950: 32)

In de algemene spreektaal komt zo'n zin vaak voor gekoppeld aan een andere zin met het werkwoord voorop:

---

²⁶ In alle gevallen kan de constructie met *dè* vertaald worden in het Standaardnederlands door (*Ah*) *nee zeker!* Het bevestigende gebruik van *dè* na een positieve vraag komt in het Engels overeen met het gebruik van *ever* in een uitroep met de vorm van een vraagzin: *Do you remember? – Do I ever!*

(36)

- a. Smeer ik een keer boterhammen, eet je ze niet op! (ANS 1984:930)
- b. Heeft-ie eindelijk een baan, komt-ie niet opdagen! (ANS 1984:930)
- c. Krijg ik in de bus een pepermuntje, laat ik het vallen! roept hij, op tranen na huilend. (Van Kooten 1990:95)

De ANS (1984:32) becommentarieert de eerste zinnen van zulke paren als volgt: 'Dergelijke bijzinnen zijn kenmerkend voor een levendige verteltrant'. Of we hier werkelijk met bijzinnen te maken hebben, is nog de vraag. Semantisch misschien wel, omdat die zinnen de achtergrond leveren voor wat volgt, maar het voorbeeld in 35 laat zien dat die bijzinnen (althans in het West-Vlaams) formeel op onafhankelijke zinnen kunnen lijken. Wat alleszins lijkt te kloppen is dat zinnen met het werkwoord voorop duiden op een verhoogde agitatie bij de spreker, zoals ook blijkt uit het volgende voorbeeld uit de informeel geschreven Standaardtaal (eigen cursivering; B. C.):

(37)

Komt een moeder thuis met een geschenk voor haar dochtertje. Twee truitjes heeft ze voor haar gekocht, een rode en een groene. Kind reuzeblij, holt naar haar eigen kamer, trekt eerst de rode trui aan en stormt naar beneden om aan haar moeder te laten zien hoe mooi die staat. *Zegt* die moeder: 'Vind je de groene dan niet mooi?'
Het voorbeeld ging mij door merg en been, zo schrijnend vond ik het en ik had het *vol vuur* aan Ara verteld. (Palmen 1995: 179)²⁷

Een mededelende zin met het werkwoord op de eerste plaats zendt altijd een extra signaal uit naar de hoorder, namelijk "Ik ben opgewonden", en ook "Moet je horen: ...", wat misschien niet toevallig ook een uiting is met het werkwoord op de eerste plaats.²⁸ Voorbeeld 35 lijkt door het gebruik van het negatieve element *gin* ('geen') ook op retorische vragen als *Had ik het niet gedacht!* Nu is een retorische vraag ook een taalvorm die een verhoogde agitatie of een bijzondere evaluatie tot de vermelde situatie verraadt. Het wekt daarom geen verwondering dat heel wat *dè*-vragen duidelijk retorisch zijn. Enkele voorbeelden:

---

²⁷ Let ook op het gebruik van *dan* in de vraag van de moeder, dat sterk lijkt op het gebruik van zinsfinaal *dè*.

²⁸ Zie Cappelle (1997:67-76) voor een semantische karakterisering van zinnen met het werkwoord op de eerste plaats in het Standaardnederlands.

(38)

- a. [Spreker doet sarcastisch om het feit dat aangesprokene, zijn vrouw, een paar schoenen nooit draagt omdat ze te groot gekocht zijn:] Aa je j'n voeëten nie mee j dè? ('Had je je voeten niet mee [naar de schoenwinkel] Prt?') (Van de Voorde 1987:11)
- b. Die wa raars zègt, kriegt ols antwoarde: "Èjje van 'n pèèrd geejten dè?" ('Wie wat vreemds zegt, krijgt als antwoord: "Heb je van een paard gegeten Prt?") (Van de Voorde 1987:40)
- c. [Op een hete zomernamiddag is Brugge verlaten doordat iedereen binnen schuilt voor wat koelte. De stilte op de straten doet de ene spreker zeggen dat het lijkt alsof de tijd veertig jaar terug is gedraaid. De andere spreker antwoordt spottend:] Èjje verjoengiengspillen gepakt dè, of voeël je gie joen lichte meschieën in die warmte? ('Heb je verjongingspillen geslikt Prt, of voel je je misschien licht [in 't hoofd] in die warmte?') (Van de Voorde 1987:21)
- d. Peejzen ze ziender da 'k zot zien dè? ('Denken zij dat ik gek ben Prt?') (Isselée 1950:32)
- e. [A klaagt over het feit dat C altijd een pijp zit te roken. B denkt dat dit nog niets is vergeleken met het ongemak veroorzaakt door een zekere Lafontaine, die ze allebei kennen, en die altijd sigaren rookt. B roept daarom uit:] Nè en wat eej Lafontaine in z'n... in z'n oanzichte dè? 'n Sigaar! ('Ja maar, en wat heeft Lafontaine in z'n... in z'n aangezicht Prt? 'n Sigaar!') (Bauwens 1965:33)
- f. Vo wa gojje no de fielm, dè? Spisjol vo de suuspèns. ('Waarom ga je (d.i. gaat men) naar een film kijken, Prt? Allereerst omwille van de spanning.') (Bauwens 1965:58)

Hier zij opgemerkt dat de propositionele inhoud van de vragen in 38a-c (bijvoorbeeld: "Je had je voeten niet mee naar de schoenwinkel") een apert absurde gevolgtrekking is, zodat de analyse van Haegeman (1994) onmogelijk stand houdt voor zulke gevallen—de mededeling die in de vraag besloten ligt, kan zich onmogelijk als zodanig in de spreek situatie manifesteren. De geïntendeerde interpretatie van zulke vragen is dat de aangesprokene een soort redenering maakt als in een logisch of wiskundig bewijs uit het ongerijmde (*reductio ad absurdum*). Op basis van een beetje *common sense* redeneerwerk weet de aangesprokene dat de vrager niet echt wil weten of de onderliggende propositie correct is of niet, aangezien die immers te onzinnig is om voor waar gehouden te worden. De aangesprokene wordt dan geacht te beseffen dat er iets verkeerd is met de "premissen", bijvoorbeeld dat het misplaatst is geld te verspillen aan schoenen die uiteindelijk te groot blijken te zijn.

Ook bij de niet retorisch bedoelde vraagzinnen speelt er steeds een extra-linguïstisch element, namelijk dat de vraag zich urgent aan de spreker opdringt. Met andere woorden, een vraag met *dè* wordt nooit met voorbedachten rade geuit maar vliegt er als het ware spontaan uit. (Die spontaneïteit kan opnieuw geveinsd zijn, net zoals de kreet “Auw!” dat kan zijn, maar dit doet geen afbreuk aan de correctheid van deze stelling.) De onvoorbereidheid van de vraag vloeit meestal voort uit het feit dat de spreker verrast is, maar soms ook omdat de spreker plots iets wil weten of verkrijgen en niet kan weerstaan aan de drang dit te vragen. Dat de spreker verrast is zouden we dus een “implicatuur” kunnen noemen: een betekenselement dat optreedt tenzij er in de spreesituatie een tegenindicatie voor gevonden wordt. In de volgende zinnen wordt deze implicatuur van verrassing opgeheven:

(39)

- a. [A zegt: “Voor de start van de winter ga ik gauw m’n raamkozijnen en mijn voordeur een bescherm laagje verf geven.” B vraagt:] In waffere koelur go je ze steejken, *dè*? (‘In welke kleur ga je ze verven, Prt?’) (Van de Voorde 1987:138)
- b. [In de bakkerij vraagt een meisje uit een arm gezin om wat broodkruim:] Èjje gin bitje mul *dè* vandage van koeken? (‘Heb je niet een beetje gruis van koeken vandaag Prt?’) (Bauwens 1965:83)

In het eerste voorbeeld is de spreker nieuwsgierig eerder dan verrast; in het tweede voorbeeld is er evenmin verrassing maar wordt *dè* gebruikt om duidelijk te maken dat de vraag als een dringend verzoek bedoeld is, en niet zomaar als een vrijblijvende vraag om informatie. Voor sommige sprekers van het West-Vlaams kan *dè* niet zomaar gebruikt worden als de spreker niet verrast is door iets wat zich voordoet in de spreesituatie. Dat zou er mogelijk op kunnen wijzen dat de conversationele implicatuur van verrassing mettertijd niet meer ophefbaar wordt en dus de status van een zogenaamde conventionele implicatie (*entailment*) krijgt. Wellicht is dat al het geval voor de variant *da*, het partikel dat Haegeman beschrijft. Voor zover ik weet—en dat wordt gestaafd door de Bazielmoppen—kan dit partikel enkel gebruikt worden als er verrassing meespeelt, terwijl het Brugse *dè* een (nog?) ruimer gebruik heeft. In elk geval komt *dè* (vermoedelijk in tegenstelling tot *da*) vaak voor in een welbepaalde soort van vraagwoordvragen die nooit verrassing uitdrukken.

Het betreft vragen die meestal het element *weeëre* bevatten en een dalende intonatie hebben:

(40)

- a. Oe was da weeëre dè, die klucht? ('Hoe ging die mop [ook al] weer Prt?') (Isselée 1950:119)
- b. Waffere zinerol was da weeëre dè? ('Welke generaal was dat [ook al] weer Prt?') (Isselée 1950:51)
- c. Woar was 't weeëre dè? ('Waar was het [ook al] weer Prt?') (Bauwens 1965:27)
- d. Oe zèggen ze da dè... ["OI da je kriegt in disèmber 'n is gin ofslag."] ('Hoe zeggen ze dat [ook al weer] Prt... ["Al wat je in december krijgt is geen reductie." (= slecht weer in december betekent niet dat januari of februari niet koud kunnen zijn)'] (Van de Voorde 1987:121)

In dit type van zinnen dwingt de vrager zichzelf om het eigen geheugen af te graven. Soms ligt het antwoord duidelijk op het puntje van de tong, maar het kan ook voorkomen dat de spreker gewoon een stuk opgeslagen kennis niet meer kan activeren. De eigenlijke linguïstische betekenis van dit type zinnen is zoals we die aan het begin van deze sectie beschreven hebben: *reageer* op mijn uiting, die zelf een reactie is (in dit geval op een tijdelijk falen van mijn geheugen). Bij dit type kan die instructie geconcretiseerd worden als: help mee zoeken naar het antwoord op de vraag.

We kunnen deze sectie als volgt samenvatten. Het partikel *dè* beduidt dat de zin waarin het voorkomt een reactie vormt op het voorgaande en wijst gewoonlijk op een verhoging van emotionaliteit bij de spreker. Dit laatste is geen puur linguïstisch betekenisaspect, maar het zou jammer zijn te negeren wat we dan maar een pragmatisch of extra-linguïstisch betekenisaspect noemen. De verhoogde emotionaliteit is meestal het gevolg van het feit dat de spreker zich verbaast om wat zich in de spreek situatie afspeelt—wat zichtbaar is of wat net gezegd werd. Soms echter klinkt er helemaal geen verbazing of verrassing door in de uiting met *dè*. Of dit pragmatisch aspect al dan niet optreedt hangt af van het type zin waarin *dè* wordt gebruikt. Zo is een *dè*-vraagwoordvraag met dalende intonatie nooit een reactie van verbazing.

3.4. Voorwaarden voor het gebruik van *dè*

Een uiting met *dè* kunnen interpreteren is één zaak, maar weten in welke omstandigheden een uiting met *dè* op een geslaagde manier kan worden geuit is een andere. Alle zinnen met *dè* lijken dit gemeen te hebben: enerzijds moeten ze aansluiten bij iets, meer bepaald, ze moeten zich aandienen als een spontane, onvoorbereide reactie, en anderzijds moeten ze op hun beurt de bedoeling hebben een reactie uit te lokken. De kern van deze sectie is echter de claim dat verschillende zinstypes met *dè* aan verschillende gebruiksrestricties onderworpen zijn. Deze verschillen in geslaagdheidsvoorwaarden zijn niet terug te voeren tot de inherente verschillen tussen bijvoorbeeld een *ja/nee*-vraag en een vraagwoordvraag en moeten dus expliciet beschreven worden. Deze sectie moet aantonen dat de verschillende zinstypes met *dè* allemaal verschillende *constructies* zijn, in die zin dat ze specifieke eigenschappen hebben die niet af te leiden vallen uit hun bestanddelen (cf. Goldberg 1995: 4). Met andere woorden, de eigenschappen van bijvoorbeeld een mededelende zin met *dè* zijn niet zomaar de som van de eigenschappen van een “naakte” mededelende zin en van *dè*. Er is iets niet-compositioneels aan de verschillende types. Anderzijds is het niet zo dat de verschillende types met *dè* volledig los van elkaar staan. Sommige zinstypes met *dè* blijken eigenschappen met elkaar te delen. Zo hebben *ja/nee*-vragen met *dè* en vraagwoordvragen met *dè* de eigenschap gemeen dat ze verrassing kunnen uitdrukken. En zo hebben deze beide types en mededelende zinnen met *dè* de eigenschap gemeen dat ze een gevolgtrekking kunnen zijn. Maar deze gedeelde eigenschappen nemen niet weg dat de verschillende types ook specifieke mogelijkheden en/of beperkingen hebben. Vandaar de noodzaak om de types apart te beschrijven. Secties 3.4.1-3.4.6 zijn bedoeld om te voldoen aan deze noodzaak.

3.4.1. Zelfstandige *ja/nee*-vragen met *dè*

Behalve in marginale gevallen als 39b vormen zulke vragen altijd een reactie van verbazing op wat gezegd wordt of wat de spreker waarneemt in het hier en nu van de spreesituatie. De propositionele inhoud van de vraag moet steeds een soort gevolgtrekking zijn, ook al hoeft die gevolgtrekking niet gebaseerd te zijn op ingewikkelde redeneer- of interpretatieprocessen. Een directe weergave van wat al zichtbaar is (cf. Haegeman 1993) is voldoende, want de omzetting van visuele signalen in een

propositionele vorm vereist op zich uiteraard niet geringe (zij het grotendeels in het onderbewuste verrichte) cognitieve arbeid:

(41)

- a. Nè, zie j' ieër ook dè? ('Tiens, ben je hier ook Prt?')
- b. Zie j' ol weeëre dè? ('Ben je al terug Prt?')
- c. Zie j' oleeëne gekomen dè? ('Ben je alleen gekomen Prt?', d.w.z., 'Heb je niemand anders meegebracht Prt?') (Isselée 1950:119)

Niet toelaatbaar is louter echoën wat de gesprekspartner zegt:

(42)

Jeanine is zieëk. – *Is Jeanine zieëk dè?

De reden voor de ongrammaticaliteit van de reactie is dat het herhalen van een reeds gedane propositie geen gevolgtrekking insluit. In alle gevallen moet een *ja/nee*-vraag met *dè* kunnen worden geparafraseerd met *blijkbaar*, en dat lukt niet voor 42.

Om een onvoorspelbaar (en dus constructie-specifiek) kenmerk van *ja/nee*-vragen met *dè* te vinden moeten we de vergelijking maken met vraagwoordvragen met *dè*. In de hiernavolgende sectie zal blijken dat *ja/nee*-vragen met *dè* op een onverwachte wijze beperkt zijn in hun gebruiksmogelijkheden.

3.4.2. Zelfstandige vraagwoordvragen met *dè*

In tegenstelling tot *ja/nee*-vragen met *dè* kunnen vraagwoordvragen geuit worden zonder dat de spreker er al enig idee van heeft wat het antwoord op de vraag is. Niettemin suggereert een vraagwoordvraag met *dè* in de regel ook een gevolgtrekking uit wat net gezegd is of wat er zich in de spreesituatie afspeelt. Zo kan de uiting *Wo go je notoe dè?* ('Waar ga je naartoe Prt?') geparafraseerd worden als "*Blijkbaar* ga je ergens naartoe, tot mijn verrassing. Waarnaartoe?".

Een apart type van vraagwoordvragen met *dè*, gekenmerkt door een dalende intonatie, drukt geen verrassing uit en bevat evenmin een onderliggende gevolgtrekking, maar is wel een reactie op wat (meestal door de spreker zelf) al gezegd is. Dit type van vraagwoordvraag wordt geuit als de spreker iets tracht uit het geheugen op te vissen (zie

zinnen 40a-d). Opmerkelijk is dat enkel vraagwoordvragen een geslaagd type vormen om uit te drukken dat men zich iets tracht te herinneren. *Ja/nee*-vragen zijn daartoe niet geschikt. Vergelijk:²⁹

(43)

a. Oe oekd was onzen kleeënen ton dè? ('[Even zien,] hoe oud was ons kind toen Prt?')

b. *Was onzen kleeënen ton ol geboren dè? ('[Even zien,] was ons kind toen al geboren?')

3.4.3. Zelfstandige mededelende zinnen met *dè*

Dit vrij zeldzame type kan enkel correct worden geuit als een reactie op wat gezegd is, niet als een reactie op wat op een non-verbale manier waarneembaar is. Het spreekt voor zich dat deze eigenschap niet voorspelbaar is, en dus aan de specifieke constructie moet worden toegeschreven. Zulke zinnen zijn te parafraseren als: "Op basis van wat jij (of iemand anders in de spreesituatie) net heeft gezegd meen ik de volgende samenvattende/concluderende bewering te kunnen maken: ...". Een voorbeeld:

(44)

Ze woaren blie van je te zieën dè. ('Zo te horen waren ze blij om je te zien Prt.')(Isselée 1950:111)

Deze zin kan enkel op aanvaardbare wijze worden geuit als de aangesprokene honderduit vertelt dat de personen aan wie het onderwerp van de zin refereert (*ze*) hem een warm onthaal hebben gegeven, dat ze hem met souvenirs hebben overladen, enzovoort. De zin is onaanvaardbaar als de aangesprokene niets zegt maar bijvoorbeeld met een brede lach en een pak souvenirs thuiskomt. Maar zo'n visuele (in plaats van verbale) informatie zou dan weer wel geschikt zijn om een vraag met *dè* te stellen: *Woaren ze blie van je te zieën dè?*

---

²⁹ Het is interessant om te zien dat de verbinding *ook al weer* in de Nederlandse standaardtaal eveneens enkel bij vraagwoordvragen kan voorkomen: vergelijk *Hoe oud was ons kind toen ook al weer?* met **Was ons kind toen ook al weer geboren?*

3.4.4. Bevelende zinnen met *dè*

Dit erg zeldzame type kan enkel in omstandigheden worden geuit waarin de spreker een soort grootvaderlijke houding suggereert ten opzichte van de aangesprokene, die wat aanmoediging nodig heeft om de actie te verrichten:³⁰

(45)

[Een vader (of oom, of babysitter, ...) moedigt een verlegen kind aan diens moeder een tekening te laten zien:] Toog et e ki *dè* an mamma, j'n teeëkenieng. ('Toon het 'ns Prt aan moeke, je tekening.')

Een aansporing met *dè* kan niet worden gebruikt voor aansporingen om iets in de toekomst uit te voeren, zelfs niet in de nabije toekomst:

(46)

*Toog et sèffes e ki *dè* an mamma, j'n teeëkenieng. ('Toon het zo dadelijk 'ns Prt aan moeke, je tekening.')

Of dit een constructie-specifieke eigenschap is, kan men eventueel betwijfelen: mogelijk is het de gerichtheid van *dè* op de onmiddellijke spreesituatie die voor deze beperking verantwoordelijk is. Behalve voor de volgende twee te beschrijven types sluit een *dè*-uiting een instructie in om te *reageren*, en dat vloekt met een gebod om *niet* te reageren tot een later ogenblik.³¹

---

³⁰ Zoals hoger al aangegeven, kan het gebruik van een imperatief met *dè* ook berustend-instemmend zijn. Met andere woorden, 0 kan ook worden gebruikt wanneer de spreker bezwijkt na lang aandringen van het kind om de tekening te mogen laten zien. Het partikel *dè* heeft dan de waarde van *Goed dan,...* in de standaardtalige spreektaal. Noteer ook dat A.N. *Toe dan maar, ...* eveneens deze twee betekenissen heeft (aansporing of toegeving).

³¹ De instructie om onmiddellijk te reageren zit 'm dus niet in het gebod maar in het partikel *dè*. Dat blijkt uit het feit dat *dè*-vraagwoordvragen met een adhortatieve bedoeling eveneens een directe reactie verwachten:

(i) a. [Kleine krijgt iets maar zegt geen "dank u wel".] – Wat oarek *dè*? / Wa zèg je *dè*? ('Wat hoor ik Prt?' / 'Wat zeg je Prt?')

b. [Kleine zegt goeiedag maar geeft geen kusje.] – Wa kriegek *dè*? ('Wat krijg ik Prt?')

3.4.5. Zinnen zonder werkwoord met *dè*

Zulke zinnen stellen aan de voorgaande uiting een vormvoorwaarde, namelijk dat die een gradeerbare eigenschap (bijvoorbeeld “mooi”) toekent aan een entiteit (bijvoorbeeld een bepaald persoon). De zin met *dè* bevestigt dan die kwalificatie, maar vermeldt tegelijk een entiteit die de kwalificatie nog meer verdient (bijvoorbeeld de zus van de vernoemde persoon). De zin met *dè* dient met het voegwoord *èn* te beginnen:

(47)

Jeanine is 'n snèlle. – Èn œur zuster *dè!* (‘Jeanine is 'n knappe [meid]. – En haar zus Prt! [Die is nóg knapper!])

3.4.6. Vaste verbindingen met *dè*

Idiomatische uitingen met *dè* werden behandeld in 3.3, waar gewezen werd op hun haast uitsluitend extra-linguïstische (d.i. niet-propositionele) betekenis. Hier volgen nog enkele restricties in hun gebruik.

Aleej/ali *dè* kan enkel gebruikt worden als reactie op wat gezegd is, niet op wat op een andere manier waarneembaar is. Dus als iemand een “statement” maakt door zijn of haar hoofdhaar helgroen te verven, kun je van je verrassing geen blijk geven met de uiting *Aleej* *dè!* Ook *Ja (ja)* *dè* en *Neeën (nink/nins/...)* *dè* vereisen dat ze een reactie zijn op verbale impulsen. *Go(w)* *tè* verschilt van de andere vaste formules doordat de spreker er gebruik van kan maken als de aangesprokene treuzelt in een non-verbale handeling.

4. CONCLUSIE EN VERDERE BESCHOUWINGEN

In deze studie hebben we getracht een volledige synchrone beschrijving te geven van het Brugse partikel *dè*. Uit een overzicht van wat dialectwoordenboeken schrijven over *dè* puurden we de intuïtie dat *dè* verwondering of verrassing uitdrukt en vooral, zoniet uitsluitend, voorkomt in vragen. Deze intuïtie kwam ook tot uiting in Haegemans studie van *da*. De analyse van Haegeman (1994) bood weliswaar een solide formele (met name relevantie-theoretische) basis voor zo'n intuïtie, maar de analyse in termen van verrassing lijkt slechts voor bepaalde types stand te houden. Evenmin klopt het in alle gevallen dat het antwoord op een vraag die met *dè* wordt gecombineerd in de situationele context al voor het oprapen ligt. Het is zelfs eerder de uitzondering dan de regel dat de spreker al dank zij

de context of situatie weet welke waarde kan worden toegekend aan de X die door het vraagwoord wordt gerepresenteerd. Voor de vraag *Oe loat is 't ol dè?* ('Hoe laat is het wel al?'), bijvoorbeeld, weet de spreker niet hoe laat het is. Het enige wat de spreker weet is dat het *blijkbaar* al later is dan verwacht.

Als meest abstracte betekenis van *dè* blijft over dat het partikel een reactie vormt op iets (en op zich eventueel ook zelf een reactie uitlokt). Dit is echter te vaag, en de meest interessante betekenisnuances zijn eerder pragmatisch van aard: *dè* verradt in de meeste gevallen een grote emotionaliteit bij de spreker. Een opvallend aspect van deze studie is de nadruk op zinstypes, die trouwens diverser zijn dan de secundaire literatuur zou doen vermoeden. *Dè* kan geassocieerd worden met een cluster van semantische en gebruikseigenschappen, waarvan elk zinstype er een of meerdere selecteert, soms met kleine maar significante aanpassingen. Door welke eigenschappen een gegeven zinstype gekenmerkt wordt is echter niet zonder meer te voorspellen. Aangezien de betekenis en het gebruik van een bepaald zinstype niet volgt uit andere, meer algemene principes moeten ze in een expliciete grammaticale beschrijving worden gespecificeerd. Bij wijze van overzicht:

1. Zelfstandige *ja/nee*-vragen met *dè*:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting of op iets wat de spreker ziet.³²

De reactie is een gevolgtrekking.

De uiting is er een van lichte tot sterke verwondering.

De uiting, tenzij als retorische vraag bedoeld, heeft tot doel zelf een reactie uit te lokken bij de hoorder.

---

³² "Wat de spreker ziet" staat eigenlijk voor "wat de spreker zintuiglijk waarneemt". Visuele informatie moet dus uitgebreid worden tot tactiele, olfactorische, enzovoort. Vandaar de mogelijkheid van bijvoorbeeld *Zit er look in dè?*, of *È je 'n schitjie geloaten dè?* ('Heb je een scheetje gelaten Prt?').

2. Zelfstandige vraagwoordvragen met *dè*:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting of op iets wat de spreker ziet.

De reactie is *meestal* een gevolgtrekking.

De uiting is er *meestal* een van lichte tot sterke verwondering.

De uiting, tenzij als retorische vraag bedoeld, heeft tot doel zelf een reactie uit te lokken bij de hoorder.

2bis. Zelfstandige vraagwoordvragen met *dè* die een dalende intonatie hebben:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een lacune in het geheugen van de spreker.

De uiting heeft tot doel zelf een reactie uit te lokken bij de hoorder.

De uiting bevat meestal het adverbium *weeëre* (= '(ook al) weer'), of dit adverbium kan, indien afwezig, er steeds aan toegevoegd worden (*vóór dè*).

3. Zelfstandige mededelende zinnen met *dè*:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting van de hoorder.

De reactie is een gevolgtrekking of samenvatting.

De uiting heeft meestal tot doel zelf een reactie (van instemming) uit te lokken bij de hoorder.

4. Bevelende zinnen met *dè*:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting of op iets wat de spreker ziet.

De uiting heeft de kracht van een zachte aansporing, en de spreker neemt daarbij een zachte, grootvaderlijke houding aan.

De uiting heeft tot doel zelf een reactie uit te lokken.

5. Elliptische zinnen met *dè*:

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting.

Deze net gedane uiting prediceert een gradeerbare eigenschap van een bepaalde entiteit.

De uiting met *dè* prediceert diezelfde eigenschap in een hogere mate van de entiteit genoemd in de uiting.

De uiting is er een van sterke opwinding bij de spreker.

6. Formulaire zinnen met *dè*: *aleej/ali dè, ja (ja) dè, neeën/nink/nij/... dè, go(w) tèt*

De uiting vormt een reactie.

Deze reactie heeft betrekking op een andere, net gedane uiting, tenzij in het geval van *go(w) tèt*, die op een non-verbale handeling kan volgen.

De uiting is er een van verhoogde emotionaliteit, hetzij milde verwondering (*aleej dè* en *ja (ja) dè*), hetzij sterke opwinding (*neeën dè*), hetzij ongeduld of irritatie (*go(w) tèt*).

Deze beschrijving geeft uiteraard ook maar slechts bij benadering weer hoe *dè* wordt gebruikt, ook al hebben we de doorsnee woordenboekbeschrijving van *dè* sterk verfijnd. Zo sluit de beschrijving van vraagwoordvragen met *dè* de volgende ongeslaagde uiting met *dè* niet uit:

(48)

A: 'k Zien d'n eeërsten van m'n klasse vor oofreejkenen. ('k Ben de eerste van m'n klas voor hoofdrekenen.)

B: *Oevil is twolf kis vuuventachtig dèt? ('Hoeveel is twaalf maal vijfentachtig Prt?')

Men zou hier als verklaring voor de onaanvaardbaarheid kunnen aanvoeren dat de onmiddellijke reactie die B uitlokt niet het antwoord is op de vraag, die zelfs voor een kind dat goed is in hoofdrekenen te moeilijk is. B verwacht als reactie een pijnlijke stilte, of een fout antwoord. Met andere woorden, de vraag van B voldoet niet aan een geslaagdheidsvoorwaarde, die misschien als volgt valt te formuleren: een vraag die gesteld wordt om een antwoord uit te lokken moet van die aard zijn dat de hoorder het antwoord gemakkelijk kan verschaffen. Maar hier begeven we ons al heel ver in de meer onbetreden regionen van de taalhandelingstheorie.

De hoofddoelstelling van deze studie was niet taalhistorisch of dialectologisch. Niettemin wil ik, tot slot, iets kwijt over de herkomst van *dè*. Zoals uit sectie 2 bleek, zijn er, impliciet of expliciet, heel wat hypothesen over de etymologie van *dè* geformuleerd: volgens sommigen komt *dè* van *du* of *tu*, volgens anderen is het verwant met *dan*. Men zou eventueel zelfs kunnen denken aan het Franse *dis*, dat net als in de meeste voorbeelden met *dè* een reactie tracht uit te lokken en verbazing kan uitdrukken (*Dis donc!*). Om nog te zwijgen van het Franse partikel *da* (cf. Diamant 1972). De vraag waar *dè* vandaan komt, zet ons evenwel op een verkeerd spoor. We moeten ons eerder afvragen of *dè* niet zelf een relict is uit een vroegere taalfase. Het zou namelijk best kunnen dat *dè* een nog overblijvende oude vorm is van het bijwoord waaruit *dan* en *toen* zich hebben ontwikkeld. De slot-*n* van *dan* en *toen* is namelijk niets anders dan een oude naamvalsuitgang. In het Middelnederlands kwam trouwens nog de vorm *doe* voor (zoals in *doe ter tiden*, ‘toentertijd’). Dat zou verklaren waarom *dè* functioneel en syntactisch misschien wel de grootste gelijkenissen met *dan* vertoont.

APPENDIX: BRONNEN GEBRUIKT VOOR DE BESCHRIJVING VAN *DÈ*

Bauwens (1965). Deze syntactische studie is gebaseerd op bandopnames uit de vroege jaren zestig. Bauwens' transcripties bevatten 31 zinnen met *dè* in een natuurlijke context.

Isselée (1950). De syntactische beschrijving van het Brugs dialect in deze verhandeling wordt geïllustreerd met authentieke voorbeeldzinnen, waarvan er 22 het partikel *dè* bevatten.

Lootens (1868). Deze bron van negentiende-eeuwse sprookjesachtige volksverhalen leverde 4 zinnen met *dè* op.

Van de Voorde (1987). Dit is een collectie van in het Brugs opgestelde columns die verschenen in het weekblad *Brugsch Handelsblad*. De teksten werden ingescand en vervolgens omgezet in automatisch doorzoekbare tekstdocumenten. Op die manier werden 43 zinnen met *dè* gevonden.

De zinnen uit deze bronnen (precies 100 in totaal) werden aangevuld met zinnen die mij werden ingezonden door drie informanten, die alle drie taalleerkrachten zijn uit Brugge: Bart Bernaert (1 zin), Marc Termont (3 zinnen) en Paul Verstraete (9 zinnen). Hen werd gevraagd zinnen met *dè* in diverse zinsconstructies letterlijk neer te schrijven en enige uitleg te verschaffen over de situationele context en de toon van de boodschap.

Om Haegemans (1984, 1993) studies over *da* te toetsen aan authentiek materiaal uit haar geboortestreek, namelijk de polders ten noordoosten van Brugge en bezuiden Knokke-Heist (Haegeman 1992: 41), werden Bazielmoppen bekeken op het Internet:

<http://www.humor.yucom.be/interest.htm>

<http://www.geocities.com/TelevisionCity/Studio/6649/Baziel.html>

Deze moppen over een boerenzoon uit de polders rond Knokke-Heist waren goed voor 29 vondsten van *da* (gespeld zoals door Haegeman).

BIBLIOGRAFIE

- Ameka 1992 – Felix Ameka: 'Interjections: The universal yet neglected part of speech'. In: *Journal of Pragmatics* 18 (2/3) (1992), p. 101-118.
- ANS 1984 – G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M. C. van den Toorn (red.): *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Leuven/Groningen, 1984.
- Bauwens 1965 – A. Bauwens: *Enkele syntactische kenmerken van het Brugs dialect*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling. R.U. Gent, 1965.
- Briels 1978 – Johannes G. C. A. Briels: *Zuid-Nederlandse Immigratie 1572-1630*. Haarlem, 1978.
- Brugs Woordenboek* 2001 – Werkgroep Brugs Woordenboek (red.): *Brugs Woordenboek*. Brugge, 2001.
- Cappelle 1997 – Bert Cappelle: *Twijfels bij de 2 van Vf2-dwang in het West-Vlaams en in de Nederlandse standaardtaal*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling. K.U. Leuven, 1997.
- Cappelle 2001 – Bert Cappelle: 'Spelwerk: Over de weergave van de Brugse uitspraak'. In: Werkgroep Brugs Woordenboek (red.): *Brugs Woordenboek*. Brugge, 2001, p. 19-31.
- De Bo 1892 – Leenaart Lodewijk De Bo: *Westvlaamsch Idioticon*. (Heruitgegeven door Joseph Samyn.) Gent, 1892.
- Debrabandere 1999 – Frans Debrabandere: *Kortrijks Woordenboek*. Kortrijk/Brugge, 1999.
- Desnerck 1972 – Roland Desnerck: *Oostends Woordenboek*. Handzame, 1972.
- Diament 1972 – Henri Diament: 'The etymology of French *da*'. In: John Fisher en Paul A. Gaeng (red.): *Studies in honor of Mario A. Pei*. Chapel Hill (N. C.), 1972, p. 63-76.

(University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literature, 114).

Geeraerts 1995 – Dirk Geeraerts: *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*. Manuscript K.U. Leuven, 1995.

Gezelle 1944-1945 – Guido Gezelle: *Loquela. (Tot woordenboek omgewerkt.)* Tielt, 1944-1945.

Goddard 1998 – Cliff Goddard: *Semantic Analysis: A Practical Introduction*. Oxford/New York, 1998. (Oxford Textbooks in Linguistics).

Goldberg 1995 – Adele E. Goldberg: *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago/London: The University of Chicago Press. (Cognitive Theory of Language and Culture).

Haegeman 1984 – Liliane Haegeman: 'Interjections and phrase structure'. In: *Linguistics* 22 (1984), p. 41-49.

Haegeman 1992 – Liliane Haegeman: *Theory and Description in Generative Syntax: A Case Study in West Flemish*. Cambridge, 1992. (Cambridge Studies in Linguistics. Supplementary Volumes.)

Haegeman 1993 – Liliane Haegeman: 'The interpretation of the particle *da* in West Flemish.' In: *Lingua* 90 (1993), p. 111-128.

Hampe 2000 – Beate Hampe: 'Facing up to the meaning of "face up to"'. In: Ad Foolen en Frederike van der Leek (red.): *Constructions in Cognitive Linguistics*, p. 81-101. Amsterdam/Philadelphia, 2000. (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science 178).

- Hübler 1987 – Axel Hübler: ‘Communication and Expressivity.’ In: René Dirven en Villem Fried (red.): *Functionalism in Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, 1987, p. 357-380. (Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe, 20).
- Hübler 1998 – Axel Hübler: *The Expressivity of Grammar: Grammatical Devices Expressing Emotion across Time*. Berlin/New York, 1998. (Topics in English Linguistics, 25).
- Isselée 1950 – Jean-Pierre Isselée: *Syntaxis van het Brugs Dialect*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling. R.U. Gent, 1950.
- Jackendoff 2002 – Ray Jackendoff: *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford/New York, 2002.
- Kay en Fillmore 1999 – Paul Kay en Charles J. Fillmore: ‘Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What’s X doing Y? construction.’ In: *Language* 75 (1) (1999), p. 1-33.
- Lootens 1868 – Adolf Lootens: *Oude Kindervertelsels in den Brugschen Tongval. (Met spraakkundige aanmerkingen over het Brugsche taaleigen door M.E.F.)* Brussel, 1868.
- Palmen 1995 – Connie Palmen: *De Vriendschap*. Amsterdam, 1995.
- Powell 1992 – Mava J. Powell: ‘Semantic/Pragmatic Regularities in Informal Lexis.’ In: *Text* 12 (1) (1992), p. 19-58.
- Sperber en Wilson 1986 – Dan Sperber en Deirdre Wilson: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, 1986.
- Van der Horst 1995 – J. M. van der Horst: *Analytische Taalkunde*. Groningen, 1995.

Van de Voorde 1987 – Albert Van de Voorde: *Vijfentwintig jaar Brugsche Krabbels van Siessewat*. Beernem, 1987.

Van Kooten 1990 – Kees Van Kooten: *Meer Modernismen*. Amsterdam, 1990.

Wortel 1999 – Dick Wortel: 'Het Leidse stadsdialect: het noordelijkste Vlaams?' In: Joep Kruijssen en Nicoline van der Sijs (red.). *Honderd Jaar Stadstaal*. Amsterdam/Antwerpen, 1999.